

АРХЕОАСТРОНОМСКИ ЗНАЧАЈ СВЕТИЛИШТА ВИНЧАНСКЕ КУЛТУРЕ НА ЛОКАЛИТЕТУ ПАРЦА / PARȚA /, РУМУНИЈА

БОРИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ

Српска академија наука и уметности, Кнез Михајлова 35, 11000 Београд

Резиме: Уочена на малобројним архитектонским елементима са насеља касне винчанске културе, као што су букраниони, орнаментисани зидни леп, фигурална пластика, или масивни правоугаони жртвеници, указала се могућност постојања домаћих култних места или светилишта у насељима ове културе. Та очекивања потврђена су на налазишту Кормадин-Јаково код Земуна, али пре свега на вишеслојном локалитету Парца код Темишвара. Ово друго светилиште, изграђено у две сукцесивне фазе пружило је, поред специфичне архитектонске документације, још и податке о селекционисаном астрономском знању примењеном на одбројавању времена за вегетационе циклусе примарне земљорадње.

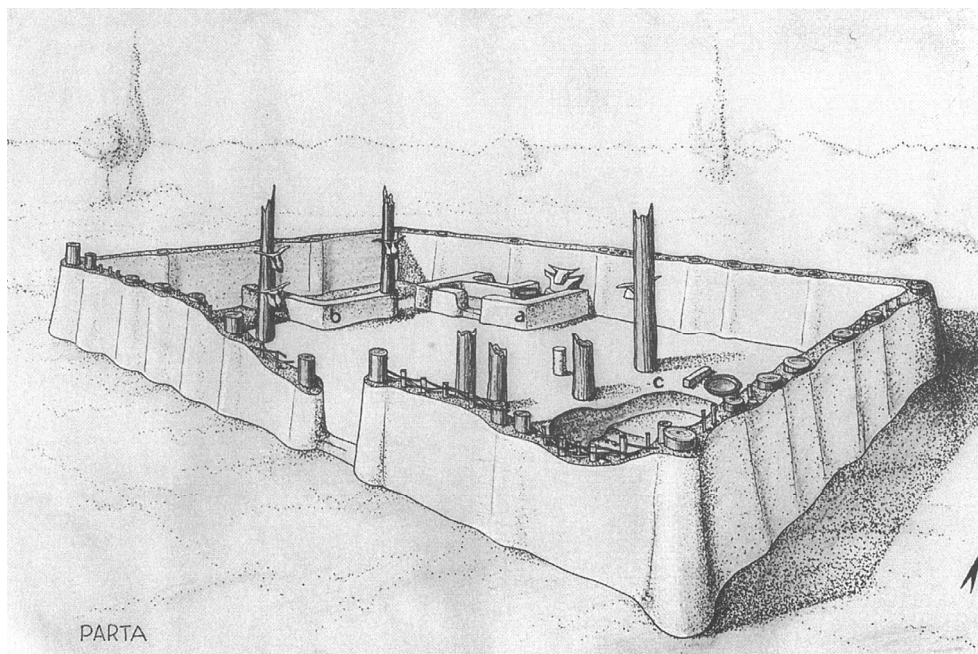
Систематска ископавања млађе неолитског и раног енеолитског насеља на локацији Парца код Темишвара, довела су до открића блокова пространих, једноспратних кућа, правоугаоне основе. Оне су подизане у развијеној техници плетера и лепа, примењеној на ојачаној конструкцији стубова носача, под двосливним кровом; грађене су у низу, са одрешеним простором за комуникацију. Насеље је некада заузимало шири приобални појас дуж корита Тамиша, чији су меандри померали касније високу обалу реке и у знатној мери спирале већи део првобитне површине насеља.

У поштеђеном комплексу заостале су поједине групе правоугаоних зграда са основама прекривеним масивним наслагама изгорелог лепа. Каснија нивелација терена извршена у следећој фази за млађе насеље, обележила је како ће се видети долазак новог становништва. Остављајући по страни хронологију тих догађања проузрокованих међусобним обрачунама регионалних рано енеолитских култура, треба најпре скренути пажњу на грађевински објекат старијег насеља означен од стране аутора ископавања као светилиште.

Дискусија око раних ритуалних радњи или обреда у неолиту и раном енеолиту, започињала је по правилу од домаћих култних места у насељима тих периода. Њихова индентификација темељила се редовно на подацима

добијеним истраживањима стамбених објеката уништених у великој већини пожарима - најчешће оним који су захватили цело насеље. Самим тим постојање кулtnих места утврђивало се на очуваним (мање или више) архитектонским детаљима – украсима на зидном лепу или сличној облози дрвених стубова и, стим у вези, букранионима; односно комбинацијом лобање бика са очуваним роговима и наглашеним ноздрвама моделованим у глини. Следовале су затим различите анализе, или претпоставке о некадашњем изгледу таквих места и њиховој правој функцији. При томе се водило рачуна о фигуралној пластици присутној у згради са могућим кулtnим местом, нарочито у начину како је била размештена, праћена са керамиком, пре свега упадљивије украшеном, или са судовима посебних облика (антропоморфни и зооморфни).

Збир добијених података међутим није ишао даље од (могућег) постојања домаћег култног места, различито обликованог - и то само у појединим зградама. Велика већина кућа у насељима задовољавала се напротив са букранионима постављеним врло често на спољној страни зида, изнад довратка или испод слемена двосливних кровова.

Слика 1: Реконструкција светилишта бр. 1. *Reconstruction of the sanctuary No. 1.*

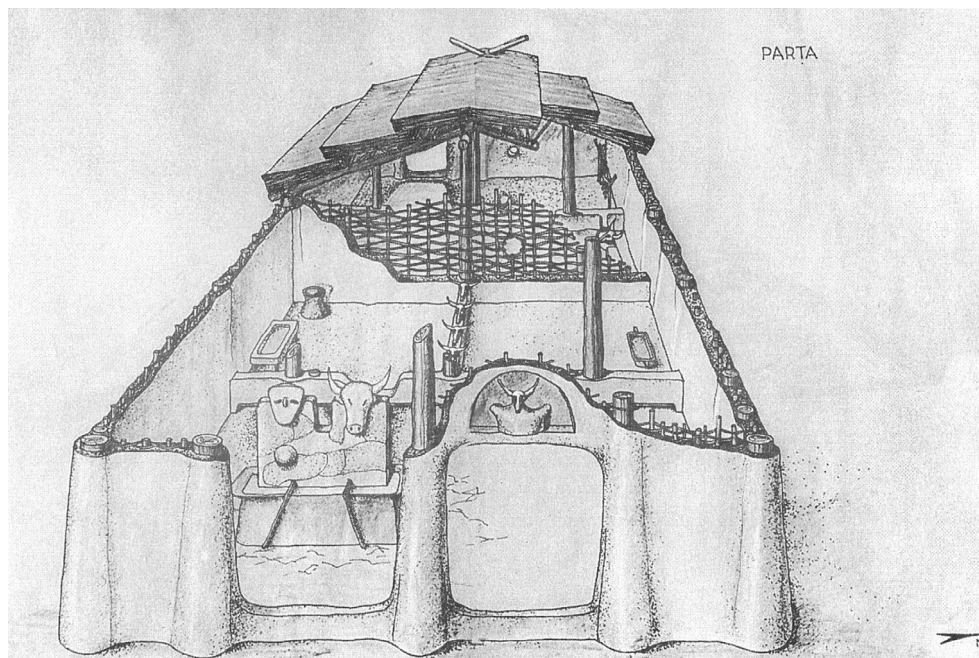
На Парци се најзад указала и зграда посебно намењена култној сврси, како по распореду свог корисног простора, тако и садржини. Њена реконструкција потврдила је да постоји више могућности за тачнији распоред затеченог инвентара и непокретних објеката, затим у којој мери

они пружају могућност вршења кулних или обредних радњи археоастрономског карактера, заснованих првенствено на кретању месеца и сунца.

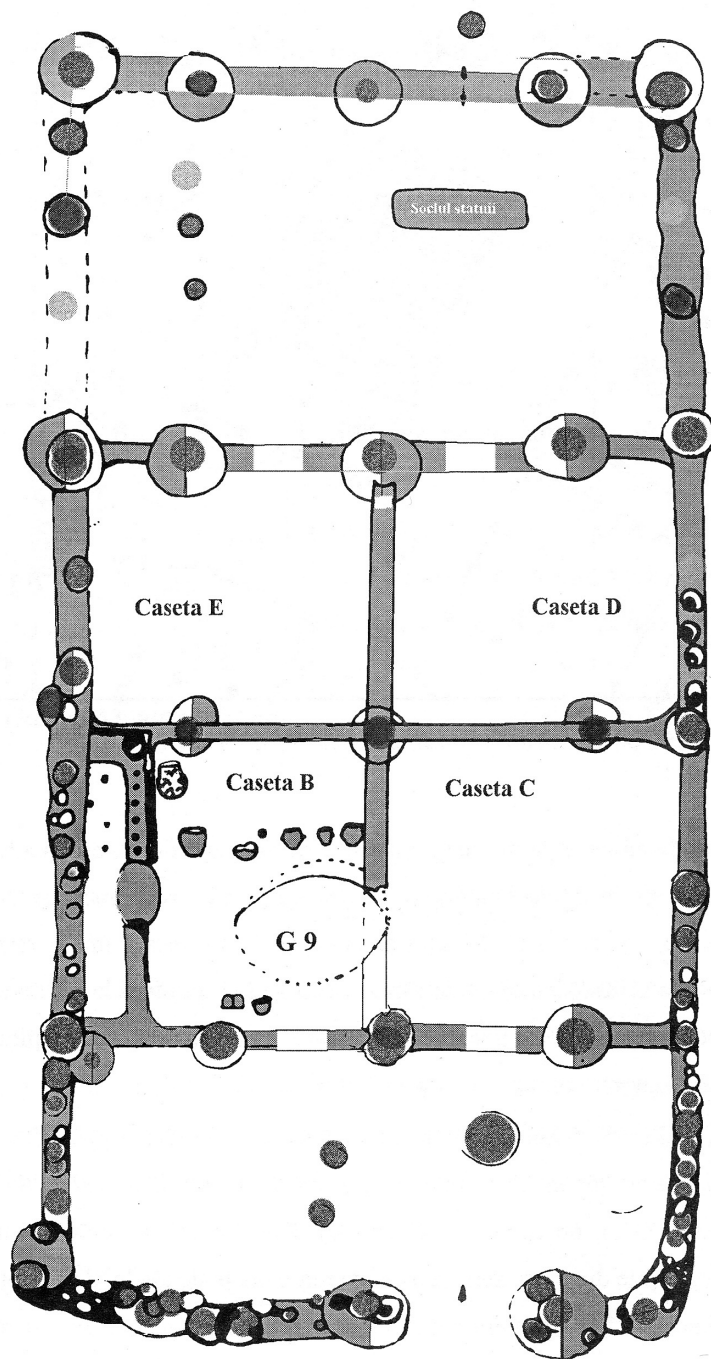
Друга значајна одлика овог налаза је стратиграфија светилишта: старије је једноставније по унутрашњем распореду жртвеника (Слика 1-3), и подели простора: после његовог рушења на том истом месту изграђено је млађе светилиште, углавном подударно по обиму са претходном грађевином. Подужна оса његове правоугане основе била је оријентисана исток-запад, док су бочни (спољни) и преградни (унутрашњи) зидови били положени по линији север-југ. Унутрашња подела сводила се на три простора различитих димензија:

а. Источно одељење, приступно, имало је два улаза: леви је водио ка монументалном постаменту у облику правоугаоног монолита, са две скулптуре на горњој ивици: главе (маске) Велике Мајке и такође великог букраниона на северној страни; затим букранион на десној, оријентисан ка истоку. У том углу се налазио и мањи жртвени простор (Сл. 1).

б. Централна / средишња одаја била је издељена на четири симетрична, мања одељка: два од њих садржавала су мање жртвенике - рецепијенте и керамичке судове (Сл. 2).

Слика 2: Реконструкција светилишта бр. 2. *Reconstruction of the sanctuary No. 2.*

Слика 3: План светилишта бр. 2. Plan of the sanctuary No. 2.

ц. Западно одељење имало је на спаљеном зиду моделе сунца и месеца, изведене у плитком рељефу, са два степенаста реципијента и изливком за течност усмереном наниже (лигације ?), ка нивоу улаза у светилиште. Према распореду кретања и функционално издвојеним одељењима, очигледно је предвиђен и правац кретања верника или молбеника: од источног улаза са високим глиненим постаментом, кроз одају са четири одељења посвећеним подношењу жртава (вероватно у храни). Боравак у задњем (западном) простору подразумевао је опште познавање (или разумевање) кретања небеских тела као сигурних показатеља циклуса раста и обнављања вегетације, уз изливање течних жртава намењених божанству Велике Мајке.

Одређена разлика између старијег и млађег, делимично надограђеног светилишта, истиче се мање у њиховим димензијама, још мање у типу грађевине, али је зато упадљива у композицији ентеријера. Поново подигнуто (или обновљено) светилиште наглашава јасно исказану верност традиционалним ритуалима упућеним централном божанству Велике Мајке. Тачније се прати предвиђени ритуал срачунатом поделом простора и њиховом испуњеношћу сакралним објектима.

Поређења са сличним култним објектима у винчанској култури, нарочито њеној подунавској варијанти (која је најбоље истражена), сведене су на једноставнија култна места, изузимајући донекле Кормодин-Јаково (у околини Земуна), међутим уз напомену да се ради о светилиштима различитог типа а можда и намене. Чини се међутим да наглашена функционалност светилишта у Парци видљива у подели простора и утврђеном редоследу ритуала - први пут посведочена у млађој винчанској култури региона - упућује вероватније на хитан повод или потребу од општег значаја за рано енеолитску заједницу у Парци. Страх од изненадне угрожености насеља, чак и његовог уништења, могући је дубљи узрок убрзане изградње новог светилишта и појачања, можда и проширења ритуалних радњи заштитног карактера.

Ова хипотеза налази своје оправдање управо у таквом расплету, пошто је целокупно насеље са светилиштем у његовом центру, уништено у општем пожару и није више обнављано. Изградња следећег насеља припада агресивној, и оснаженој, рано енеолитској култури Tiszapolgár, завичајној у горњем Потисју. Она продире ка Подунављу на почетку четвртог миленијума ст.ере (или завршетку петог), потискујући винчанску културу и уништавајући њена насеља, а највероватније и оно централно, Бело брдо. Експанзивно ширење Tiszapolgár културе ка Средњем Подунављу и Посавини означило је уједно почетак касног енеолита и коначно овладавање овог простора од стране култура носилаца тог периода – баденске, костолачке и вучедолске. На свим до сада познатим насељима наведених и других панонских култура није установљен никакав континуитет са винчанском културом раног подунавског енеолита. Нагла смена

земљорадничких култура касног неолита Винче, Ленђели или Бутмира, изазвана је, по свему судећи, настојањима за преузимањем рудоносних региона Подриња, Колубаре и Поморавља.

Литература

- Brukner, B.: 1974, *Pozni neolit, Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, 101-129.
- Lazarovici, Gh.: 1973, Tipologia și chronologia, culturi Vinča in Banat, *Banatica II*, Reșița, 25-56.
- Lazarovici, Gh.: 1981, Die Periodisierung der Vinča-Kultur in Rumänien, *Prähistorische Zeitschrift*, **56**, 169-196.
- Lazarovici, Gh., Drașovean, Fl., Maxim, Z.: 2001, *Parța*, Monografie arheologică, Vol.1,1, Timișoara, Figs.165-176, 204-216

ARCHAEOASTRONOMICAL IMPORTANCE OF THE SANCTUARY OF VINČA CULTURE AT THE SITE PARȚA / ROMANIA /

In the course of systematic, long-duration excavations the Late Neolithic-Early Eneolithic site of Parța a sanctuary was discovered, for the time being first cult structure of the Late Vinča culture. Two foundations were uncovered, belonging to older and subsequent sanctuary, with clear division of the inner space and disposition of the cult object in separate sections. Into both sanctuaries rituals were maintained to the Great Mother the traditional deity of the Neolithic and Eneolithic cultures on the Balkans and Middle Danube regions. Besides the domestic cult place of the site Kormadin-Jakovo /near Zemun/, that also belonged to the Late Vinča culture, the sanctuary of Parța has a great importance for study the Great Mother cult, including at the same time a simple astronomical knowledge in the second half of fifth millennium B.C.